

tradycyjnego życia żydowskiego, a specyfika funkcjonowania oświeceniowych elit powodowała, że konwertytki nie traciły kontaktów ze światem żydowskim i dalej funkcjonowały między obiema grupami.

Podsumowując, należy stwierdzić, że książka Natalie Naimark-Goldberg jest cenna i nowatorska. Daje całościowy i wielowymiarowy obraz grupy oświeconych Żydówek oraz ich nie tylko „salonowej” działalności, zainteresowań, ambicji i przekonań światopoglądowo-religijnych. Jest on efektem tego, co sama autorka określa jako „uważne słuchanie głosów kobiet”, czyli przyjęcia kobiecego punktu widzenia i sięgnięcia do wytwarzanych przez kobiety dokumentów osobistych, w tym przede wszystkim korespondencji. Stanowi to nową perspektywę, dotychczas w niewielkim stopniu obecną w badaniach nad środowiskami Żydów oświeconych. Jej dodatkowym walorem jest zaakcentowanie zróżnicowania żydowskiego Oświecenia, w którym oprócz haskali mieścił się także nurt reprezentowany przez badaną grupę oświeconych Żydówek.

Anna Michałowska-Mycielska
Uniwersytet Warszawski

***Jüdische Gemeindestatuten aus dem aschkenasischen Kulturraum 1650–1850*, wyd. Stefan Litt, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2014, ss. 562 („Archiv jüdischer Geschichte und Kultur”, Bd. 1).**

Książka stanowi edycję źródłową i jest pierwszym tomem serii „Archiv jüdischer Geschichte und Kultur”. Przedmiotem wydania są statuty gminne (hebr. *takkanot*) – zbiory przepisów regulujących życie gmin w rejonie aszkenazyjskim od połowy XVII do połowy XIX w.

We wstępie wydawca zwraca uwagę na szersze zjawisko kodyfikowania przepisów prawnych w średniowiecznej Europie. Również w judaizmie już od czasów antycznych obserwować można dążenie do utrwalania na piśmie norm prawnych. Powstawanie statutów gminnych było efektem dopasowywania norm lokalnych bądź regionalnych do życia gminnego. Jeśli chodzi o Żydów aszkenazyjskich w średniowieczu, to wiadomo o istnieniu takich statutów w gminach w Spirze, Wormacji i Moguncji.

Jak zauważa Litt, w okresie nowożytnym statuty te nabrały większego znaczenia i nie było gminy w Europie, która by nie miała mniej lub bardziej obszernego statutu regulującego jej życie wewnętrzne. Zazwyczaj

uregulowania te dotyczyły wielu podstawowych kwestii, takich jak: przynależność do gminy, przeprowadzanie wyborów przywódców gminnych i określanie zakresu ich obowiązków, działania urzędników gminnych, pobór podatków, funkcjonowanie synagog, opieka nad ubogimi, zasady dotyczące handlu (m.in. w czasie jarmarków), stosunki z ludnością chrześcijańską, druk i sprzedaż książek itd.

Wydawca zwraca także uwagę na różne motywy i inspiracje obecne przy spisywaniu statutów gminnych. Wiele regulacji było wynikiem przyjętych postanowień czy utartych zwyczajów przekazywanych z pokolenia na pokolenie, natomiast część powstała najprawdopodobniej w odpowiedzi na codzienne konflikty, zapewniając podstawy prawne do ich rozwiązywania w przyszłości. Widoczne było także oddziaływanie norm prawnych przyjętych w jednych gminach na statuty innych gmin, które przy spisywaniu swoich własnych regulacji gminnych wzorowały się na powstałych wcześniej przepisach prawnych.

Zasadniczą część książki stanowią teksty źródłowe. Przy ich wyborze wydawca zastosował kryterium przynależności do aszkenazyjskiego obszaru kulturowego (na północ od Alp – od Niderlandów, Alzacji i Lotaryngii do terenu Polski i Ukrainy). Zauważa on przy tym, że na obszarze Europy Wschodniej istniały w okresie nowożytnym „setki, o ile nie tysiące” gmin aszkenazyjskich, jednak statuty wielu z nich nie przetrwały wojen, prześladowań i zniszczeń, zwłaszcza w ciągu ostatnich stu lat. Z tego powodu zachowało się stosunkowo niewiele rękopisów dokumentujących funkcjonowanie administracji gminnej. To, jak pisze Litt, ułatwiło wybór (w efekcie którego zamieszczono w książce jedynie statut gminy z Dubna). Ta dysproporcja i niewielka reprezentacja materiałów z terenu Rzeczypospolitej jest tu bardzo uderzająca. Jak zauważa wydawca, wiele regulacji można spotkać w zachowanych pinkasach z gmin polskich, i na przykładzie Tykocina i Poznania wskazuje na stopniowe narastanie zbiorów zarządzeń regulujących życie gminne. Wspomina także o zachowanym tekście obszernego statutu dla gminy krakowskiej z 1595 r. (z późniejszymi uzupełnieniami), który wykracza co prawda poza ramy chronologiczne omawianej publikacji, ale – jak mi się wydaje – zasługuje na szersze omówienie we wstępie w kontekście kodyfikowania prawa regulującego życie gmin aszkenazyjskich.

Z doбором tekstów dla terenu Europy Środkowej wydawca miał więcej trudności. W efekcie wybrał te, które nie były wcześniej publikowane lub wydane zostały dawno i są trudno dostępne, lub też jakość ich edycji

pozostawiała wiele do życzenia. Do książki trafiły również te dokumenty, które powstały możliwie wcześniej i są reprezentatywne dla historii gmin żydowskich. Poza tym wśród wybranych statutów znalazły się te, których teksty zostały zachowane w kopiach pochodzących z epoki, a także są reprezentatywne zarówno dla gmin dużych, jak i średniej wielkości.

W książce znalazło się 15 statutów. Najwięcej, bo aż siedem, pochodzi z terenu Rzeszy Niemieckiej, zarówno z gmin miejskich: Wormacji (1650 i 1684), Frankfurtu nad Menem (1674/75), Halberstadt (1741), Fürth (1770), jak i wiejskich: Ühlfeld (ok. 1683–1698) i Niederwerrn (1747). Cztery statuty pochodzą ze Zjednoczonych Prowincji Niderlandów: z Hagi (1701, 1716, 1723) i Brabancji (1764). W publikacji zamieszczono też po jednym statucie z Czech (Neuzedlisch, 1755, 1789–1849), Francji (Metz, 1769), Rzeczypospolitej (Dubno, 1717) i Węgier (Deutschkreutz, 1816).

Wszystkie statuty zostały wydane w oryginalnym języku (hebrajskim lub jidysz). W publikacji pozostawiono występujące w tekstach statutów skróty, podając w przypisach ich znaczenie jedynie tam, gdzie uznano to za konieczne. Ponadto w przypisach wyjaśniono słowa zaczerpnięte z języka otoczenia, oddając ich oryginalny zapis literami alfabetu łacińskiego, a także wskazano adresy cytatów biblijnych i talmudycznych. Warto podkreślić, że do edytowanych tekstów wprowadzono znaki interpunkcyjne. Każdy dokument poprzedzony został krótkim wprowadzeniem zawierającym podstawowe informacje o rękopisie, który był podstawą wydania.

Statuty, które Stefan Litt uznał za szczególnie ważne, zostały przetłumaczone na niemiecki. Są to statuty z Wormacji (1650), Frankfurtu nad Menem (1674/75), Ühlfeld (ok. 1683–1698), Hagi (1701) i Neuzedlisch (1755, 1789–1849). W przekładzie wydawca zadbał o jak najwierniejsze oddanie oryginalnego brzmienia dokumentów, pozostawiając specyficzne terminy hebrajskie, np. nazwy urzędników gminnych.

Omawiana publikacja została opatrzona załącznikiem zestawiającym wcześniejsze edycje statutów aszkenazyjskich z gmin lub większych okręgów. Obok nazwy miejscowości podana została data, rozmiar dokumentu, uwagi oraz informacje bibliograficzne. Książka zawiera także listę skrótów hebrajskich, bibliografię i dwa indeksy: niemiecki indeks rzeczowy, osobowy i geograficzny oraz indeks rzeczowy w języku hebrajskim i jidysz.

Wydawnictwo przygotowane przez Stefana Littę jest pozycją niezwykle cenną. Jej szerokie ramy chronologiczne i geograficzne umożliwiają rozległe spojrzenie na funkcjonowanie gmin żydowskich w aszkenazyjskiej Europie i uchwycenie specyfiki bądź wyjątkowości stosowanych rozwiązań

legislacyjnych. Teksty źródłowe zostały opracowane w bardzo staranny i przemyślany sposób, dzięki czemu publikacja może służyć za wydanie wzorcowe i punkt odniesienia dla kolejnych przedsięwzięć tego typu.

Anna Michałowska-Mycielska
Uniwersytet Warszawski

Jan Schwarz, *Survivors and Exiles: Yiddish Culture after the Holocaust*, Wayne State University Press, Detroit 2015, 356 pp.

Those who think that Yiddish culture ended abruptly with the physical annihilation of the Yiddish-speaking community in Eastern Europe will be proved wrong by the book *Survivors and Exiles: Yiddish Culture after the Holocaust* written by Jan Schwarz, professor of Yiddish language and literature at Lund University in Sweden. The author argues convincingly that although the great majority of Yiddish speakers perished, the scattered groups of survivors not only continued to write in Yiddish, but they made Yiddish literature blossom for about twenty-five years after the end of the Second World War. Central to the book's methodology is the division of the postwar period into the following overlapping historical phases: "the angry 1940s"; before and after the 1961 Eichmann trial; "the silver age" of Yiddish book publishing; and the rise of post-vernacularity. Schwarz shows that the status, reception, and performance of Yiddish Holocaust literature changed in distinctive ways from the 1940s through the 1970s, often in response to cultural changes in the majority cultures.

The Yiddish writers and cultural leaders after the war were gathered around a few cultural centers in New York, Montreal, Buenos Aires, Tel Aviv, Moscow, and until 1968 in Warsaw, and they worked frenetically to reach Yiddish readers and make Yiddish culture visible by extensive publishing, theaters, or clubs for poetry reading. They were driven by at least two strong motives. Firstly, they wanted to bear witness to the violent end of the Ashkenazi civilization in Europe and to find both individual and collective responses to the Holocaust. Secondly, they were motivated by a strong sense of being the last generation and thus responsible for completing the cultural projects interrupted by the war, as well as building the infrastructure that might sustain Yiddish culture after they would be gone. In his book, Schwarz provides a fascinating chronicle of Yiddish